

Петро КРАЛЮК

Питання про протопласт роду князів Острозьких

Документальних джерел, які дали б змогу прослідкувати діяльність родини Острозьких, збереглося не так то вже й багато. Та й то переважно вони стосуються пізніших часів – XVI та XVII ст. Дискусійним залишається питання щодо походження цього князівського роду. За часів Василя Острозького спостерігалось намагання утвердити думку, що цей рід веде свій початок від Рюриковичів. Зокрема, така думка була представлена в панегіричній поемі придворного поета князя В. Острозького Симона Пекаліда “Про Острозьку війну...” (1600). У цьому творі навіть була вміщена своєрідна міфопоетична генеалогія даного роду /1/. Острозьких як продовжувачів справи Рюриковичів розглядав автор ще однієї латиномовної поеми “Дніпрові камені” (1618) /2/, який, імовірно, був людиною, наближеною до князів Заславських, що знаходилися в той час у близьких родинних стосунках з Острозькими /3/. Захарія Копистенський в апології “Про пресвітлого та преславного Василя, князя Острозького, воєводу Київського”, що увійшла до його полемічного твору “Палінодія”, проводить думку, що цей рід бере свій початок від Володимира Святославовича і Данила Галицького /4/. Острозькі як потомки князя Данила представлені в “Хроніці” Феодосія Софоновича – одному з найвизначніших джерел та пам’яток української історіографії другої половини XVII ст. /5/.

Показово, що нащадками Рюриковичів Острозьких вважали також польські хроністи М. Стрийковський /6/ та А. Гвагнін /7/. Про те, наскільки поширеним був такий погляд у XVI ст. й пізніше, свідчить австрійський дипломат Е. Лясота (бл.1550-1616) /8/.

Про Острозьких як нащадків Рюриковичів писали українські та польські історики XIX ст. Зокрема, М. Максимович у своїх “Листах про князів Острозьких до графині А. Д. Блудової” відстоював думку, що цей рід веде свій початок від князів Пінських та Турівських, котрі мали предками Володимира Святого й Данила Романовича /9/.

З часом подібні твердження почали сприйматися як вияви своєрідної міфології, що мала на меті утвердити авторитет дому Острозьких. Так, польський дослідник Ю. Пузина, використовуючи деякі писемні пам’ятки, висловив думку, ніби цей рід започаткований був сином великого литовського князя Гедиміна - Наримунтом, котрий заволодів у 1316-1317 рр. Пінськом і Туровим /10/. Таку версію підтримала Н. Яковенко /11/.

Однак останнім часом відбувається повернення до думки про походження Острозьких від давньоруських Рюриковичів. Її спробував

обґрунтувати І. Мицько на основі власних досліджень монастирських синодиків та історичної долі деяких земельних володінь, які належали представникам цього роду. Дослідник прийшов до висновку, що протопластом роду Острозьких був син князя Данила Галицького – Мстислав-Гліб /12/.

Саме ця версія видається нам найбільш вірогідною. На користь даної версії (хай непрямо) свідчить діяльність цього князя. Тому варто звернутися до життєпису Мстислава.

Відомостей про цього князя маємо небагато. Переважно вони знаходяться в Галицько-Волинському літописі. Це джерело повідомляє, що Мстислав був четвертим сином князя Данила Галицького /13/. Ще в молодому віці зі своїми родичами, князями Волині й Галичини, здійснював походи на ятвягів та литовців. Принаймні, літопис фіксує такі походи в 1274, 1275 рр. /14/. У той час походи на литовські землі мали життєво важливе значення для волинських князів. По-перше, литовські племена часто нападали на Волинь. Ці напади були спустошливі й становили велику проблему для місцевого населення. Не випадково про них згадується навіть у фольклорних творах. Напади ж волинських князів на литовців певним чином нейтралізували ці набіги. По-друге, після татарської навали волинські князі шукали для себе земель, які б могли “сховати” їх від набігів ординців. Такими могли стати землі сучасної Білорусії, частково заселені литовцями, ятвягами, прусами. Недаремно волинські князі, передусім Володимир Василькович, а потім Мстислав активно освоювали ці території, розбудовували їх. По-третє, освоєння вказаних земель відкривало доступ до Прибалтики. А самі ці землі ставали важливою ланкою в балто-чорноморській торгівлі.

Пізніше бачимо, що князі Острозькі неодноразово звертали увагу на ці землі. Були пов’язані з ними. Особливо це стосується Костянтина Івановича Острозького, який був гетьманом литовським і врятував Велике Литовське князівство від московської експансії.

У Галицько-Волинському літописі говориться, що Мстислав разом із іншими галицькими й волинськими князями, знаходячись у “неволі татарській”, змушений був брати участь разом з татарами в походах на Захід. Зокрема, в 1280 р. з ними він ходив на Польщу, в 1285 р. - на Угорщину, в 1287 р. – знову на Польщу /15/. Літописець спеціально підкреслював, що робив він це неохоче.

У літописній розповіді про похід татар на поляків у 1287 р. сказано, що їхній ватажок Телебуга наказав галицьким й волинським князям зустрічати його. Мстислав зустрів Телебугу на річці Горині /16/. Це повідомлення дає підстави вважати, що він мав володіння на південному сході Волині, зокрема, в районі південної Погорини. Цю думку підтверджують й інші літописні згадки. Наприклад, в одному

Питання про протопласт роду князів Острозьких

місці літопису оповідається, що князь Володимир Василькович послав до Мстислава послів, а ті знайшли князя в місті Стіжку /17/. Це місто, яке знаходилося неподалік сучасного Кременця, відіграло важливу роль у обороні волинських земель від татар. Не даремно на вимогу їхнього провідника Бурундя в 1259 р. князь Лев зруйнував оборонні споруди цього міста /18/. Проте, очевидно, Мстиславові вдалося їх відновити й Стіжок знову став князівською резиденцією.

У Галицько-Волинському літописі згадується, що Мстислав володів Луцьком та Дубном /19/. І, судячи з деяких повідомлень, саме Луцьк був його основною резиденцією. Наприклад, біля Луцька, у селі Гай, Мстислав приймав мазовецького князя Кондрата /20/. Ймовірно, за князя Мстислава відбулося формування Луцького князівства, до складу якого входив й Острог. Також була створена Луцька єпархія. Пізніше вона іменувалася Луцько-Острозькою. Принаймні, до князювання Мстислава згадок про цю єпархію немає. Як правило, в той час межі єпархій співпадали з межами князівств. Тому, судячи з пізніше відомих нам меж Луцької єпархії, можемо говорити, що землі Луцького князівства охоплювали південно-східні території сучасної Волинської області, південну частину нинішньої Рівненської та північні частини Тернопільської й Хмельницької областей.

Принагідно варто зазначити, що це були неспокійні землі. Вони межували із територіями, які безпосередньо контролювалися татарами. Ці землі часто ставали об'єктами набігів ординців. І Мстиславу доводилося багато уваги приділяти облаштуванню оборонних споруд у своєму князівстві.

Очевидно, саме піклування за свої землі стало далеко не останнім чинником того, що в 1287 р., коли постало питання про успадкування багатого Володимирського князівства, котре належало Володимирі Васильковичу, останній вирішив передати його Мстиславу.

Це сталося під час спільного походу татар і волинсько-галицьких князів на Польщу. Володимир Василькович у присутності ханів Телебуги й Алгуя зробив заяву, що, оскільки він не має дітей, то після смерті віддає “землю свою всю і городи” брату Мстиславу. Про це повідомили князя Лева та його сина Юрія, котрі претендували на волинські землі /21/. Така заява видається добре продуманим кроком. Володимир Василькович сподівався, що ординські хани, васалами яких вважалися волинсько-галицькі князі, стануть гарантами виконання його волі.

Далі Володимир Василькович, не бажаючи йти з татарами на поляків, подався на Волинь, а звідти – до містечка Кам'яця, що лежало на північ від Бреста. Тут до нього дійшла вістка, що Мстислав “оддає город Всеволож боярам і села роздає” /22/. Це його вкрай обурило. “І послав, – пише літописець, – Володимир посла свого з жалобою до брата

свого Мстислава, кажучи: “Брате! Ти мене ані на війні не взяв, ні списом мене не здобув єси, ні із городів не вибив мене єсмь, раттю прийшовши на мене, – а так чиниш ти надо мною! Ти мені брат єсть, а другий мені брат – Лев, а синовець мені – Юрій. Я ж із вас трьох вибрав єсмь тебе одного і дав тобі єсмь землю свою всю і городи по своїм животті. А за мого ж живоття не вмішуватися тобі ні в що” /23/.

Мстислав же через посла почав виправдовуватися, казати, що він шанує Володимира Васильковича, як свого батька, і готовий йому служити. Однак Володимир, не покладаючись на усні домовленості і не маючи певності в діях свого наступника, вирішив укласти письмовий “Заповіт”, у якому би обумовлювалася передача його спадку. Для цього спеціально викликав Мстислава до городка Рай, де лежав важко хворим. Тут і був написаний цей “Заповіт”. Текст даного “Заповіту” вписаний у Галицько-Волинський літопис /24/ і є цікавим пам’ятником правової думки того часу.

Далі у літописі оповідається, що Мстислав отримав грамоту від Володимира Васильковича на його володіння. Із нею поїхав у місто Володимир, де вона була зачитана у церкві святої Богородиці. Мстислав відразу ж хотів приступити до правління. Однак Володимир Василькович не дав йому цього зробити, сказавши, що той буде правити у Володимирі тільки після його смерті.

Знаючи, що Володимир Василькович передав свої володіння Мстиславі, галицькі князі Лев та його син Юрій, котрі претендували на ці землі, спробували вдатися до хитрощів, щоб заволодіти Берестейською землею. Вони послали послів до Юрія та Лева з проханням віддати їм цю землю. Проте Володимир Василькович їм відмовив, пославшись, що обіцяв її Мстиславу.

Те, що для волинсько-галицьких князів відроджена Берестейщина важила дуже багато, засвідчують також події після смерті Володимира Васильковича. Князь Юрій, скориставшись нагодою, захоплює ці землі (Брест, Кам’янець і Більськ). Мстислав же погрожує, що звернеться до ординських ханів, які виступили гарантами виконання волі Володимира Васильковича. Це справляє враження. І Юрій, побоюючись татарського втручання, полишає Берестейщину /25/.

Але повернемося до питання, чому Володимир Василькович не хотів віддавати своїх земель (чи, принаймні, їхньої частини) Леву та його сину Юрію. М. Грушевський вважав таку поведінку нерозумною. Цей князь, на його думку, “не дуже мудро поступив, давши себе повести своїм особистим антипатіям до талановитого й енергійного Льва і через с антипатії подарувавши своє князівство, наче окрасу з своєї гардероби, нездарному Мстиславу, замість аби злучити своїм тестаментом Волинь з Галичиною і тим повернути давню силу й значінне Галицько-волинській державі. Лев і Юрій потрапили б ту силу й

Питання про протопласт роду князів Острозьких

значінне репрезентувати” /26/. Подібні погляди на це питання поділяють й інші дослідники.

На перший погляд, поведінка Володимира Васильковича щодо передачі свого спадку була викликана особистими симпатіями й антипатіями. Насправді, справа стояла глибше. Володимир Василькович бачив у Мстиславі людину, яка б продовжила його політику, котра спиралася не стільки на військову силу, скільки на дипломатію. Ця політика полягала в поступовому дистанціюванні від татар, обережній експансії на північ і захід, а також у розбудові своєї держави.

Тому вибір Володимира Васильковича на користь Мстислава не був випадковим. І навіть коли Мстислав почав виявляти надмірне владолюбство й чинити дії, що не подобалися Володимирі Васильковичу, той не вступився від свого наміру.

Як уже зазначалося, на початку свого правління у Володимирському князівстві Мстиславу довелося зустрітися із складною, конфліктною ситуацією, коли його землі захопив князь Юрій. Проте цей конфлікт він зумів вирішити не військовим, а дипломатичним шляхом. Також бачимо, що дипломатичний шлях вирішення проблем був притаманний князям Острозьким, особливо це стосується Василя Костянтиновича.

Із Галицько-Волинського літопису відомо, що і Мстислав, як і його попередник, приділяв увагу будівництву оборонних споруд, а також культурній діяльності, зокрема, будівництву храмів. Так, у 1289 р. Мстислав заклав оборонну вежу в місті Чорторійську. Того ж року спорудив церкву на честь праведників Іоакима та Анни /27/. Подібного роду діяльність була притаманна й князям Острозьким.

Вдаючись переважно до дипломатичних дій, Мстислав зумів розширити свої володіння. У 1289 р. “литовський князь Будикид і брат його Будивид дали князю Мстиславу город свій Волковийськ, щоб з ними він мир держав” /28/. У васальній залежності від Мстислава опинилася не лише Мазовія, а й Сандомирське князівство.

Літописець, характеризуючи володіння Мстислава, писав так: “Він держав мир із навколишніми землями: з Ляхами, і з Німцями, і з Литвою, [а] землю свою держав величиною аж по Татар, а сюди – по Ляхи і по Литву” /29/. Тобто його держава становила значну частину земель сучасної України.

На жаль, остання частина Галицько-Волинського літопису, де мова йде про Мстислава, різко обривається. Проте немає сумніву, що цей князь залишив помітний слід у історії Волині.

Як бачимо, в багатьох моментах діяльність князя Мстислава мала паралелі з діяльністю князів Острозьких. Між Мстиславом та Василем-Костянтином Острозьким простежується певна традиція, яка стосувалася передусім політичної й культурної діяльності.

Примітки

1. Пекалід С. Про Острозьку війну під П'яткою // Українська поезія XVII ст. - К.: Рад. письменник, 1987. - С.204-205.
2. Домбровський Іван (Ян). Дніпрові камени // Українська поезія XVII століття (перша половина). - К.: Рад. письменник, 1988. - С.98-110.
3. Див.: Кралюк П.М. Про автора "Дніпрових камен" // Слово і час. - 1997. - № 3. - С.65-67.
4. Копистенський З. Палинодия // Русская историческая библиотека. - СПб., 1878. - Т.IV. - С.1135.
5. Софонович Ф. Хроніка з літописців стародавніх / Підг. тексту до друку, передмова, коментарі Ю. А. Мишика - К.: Наук. думка, 1992. - С.151.
6. Strykowski M. Kronika polska, litewska, Żmudzka i wszystkiej Rusi. - Wars., 1846. - Т.1. - S.177-179.
7. Gwagnin A. Kronica Sarmacyey Europsiey. - Kraków, 1611. - Ks.3. - S.5-7.
8. Eryka Lassoty i Wilhelma Beauplana opisy Ukrainy. - Wars., 1972. - S.62.
9. Максимович М.А. Письма о князьях Острожских к графине Блудовой. - К., 1866. - С.3.
10. Puzyna J. Danilo, ks. Turowski, ostrogski, chelmski i jego potomstwo // Miesięcznik Heraldyczny. - 1931. - R.10. - S.251-253.
11. Яковенко Н.М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). - С.89.
12. Мицько І. Синодики монастирів як унікальне джерело української генеалогії: князі Острозькі // Мицько І. Статті. - Львів, 2000. - С.9.
13. Літопис руський. - К., 1989. - С.375.
14. Там само. - С.429-431.
15. Там само. - С.432, 435.
16. Там само. - С.435.
17. Там само. - С.442.
18. Там само. - С.421.
19. Там само. - С.440.
20. Там само. - С.441.
21. Там само. - С.437.
22. Там само. - С.438.
23. Там само.
24. Там само. - С.439.
25. Там само. - С.448-449.
26. Грушевський М. Історія України-Руси. - К., 1993. - Т.3. - С.107-108.
27. Літопис руський. - С.452.
28. Там само. - С.450.
29. Там само.